

SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ X

S: Birisi öldüyse onunla ilgili malzeme nasıl kullanılmalı?

Hukuksal sorunları burada, şu anda çözmek mümkün değil; çünkü kesin bir şey yok. Bu konu hâlâ kişi, proje, ilişki bazında sürüyor Türkiye’de. Yasanın ne dediğini bilmiyorum. Avukata gitmiş değilim. Bu işe daha çok kişiler yönünden bakıyorum.

En azından çok daha insani bir boyutta, aileyle konuşarak ve anlaşarak yapılmalı bu. Tabii ki malzeme sizin elinizden uzaklaşıp başkalarının kullanımına girdiğinde çok daha ikircikli bir alana dahil oluyorsunuz. Yeterli zeminin Türkiye’de oluşup oluşmadığı gerçekten sorgulanabilir. Sizin yarattığınız bir malzeme başkalarının kullanımına girdiğinde, o insanların konunun bağlamını ne kadar bildiği sorusu ortaya çıkar. Bu kullanım yanlış anlamalara yol açar mı? Burada da bazı sorular var. Arşiv, Türkiye’de hâlâ bir soru işareti.

S: Köylülerle ilgili neler söyleyebilirsiniz?

Ben köylülerle çok konuştum. Çok konuşuyorlar, doğru, ama bu beni hiç rahatsız etmedi. Fakat şu var: Sizin için ne önemli; onlar için ne önemli değil? Örneğin Yörüklerde -dağda oturdukları için- kente gitmek her zaman büyük bir olaydı. Başlarına bir şey geldiği vakit, ya cezaevine düştüklerinde, ya hasta olduklarında, ya da askerlik için giderlerdi. “Hayat hikâyeni anlat” dediğim vakit, onlar için önemli olan bu maceralarıydı. Ben hep köyü anlatmalarını istiyordum, onlar ise bana sonsuz askerlik hikâyelerini anlatırlardı. Ama siz eğer karşınızdaki insanın kendi yaşamında neyin önemli olduğunu bilmek istiyorsanız bir nebze tolerans göstermelisiniz; çünkü o anlatıların içinden de o dünyayı nasıl algıladıkları, nasıl bir ilişki kurduklarına dair çok önemli bilgiler çıkabilir. Önemli görünmeyen uzun anlatılarda birçok arka kapı var; o kapılardan giriş yapabilirsiniz. Birisinin ortaya attığı bir konuyu alıp soru olarak kullanmanız, konuyu doğrudan ortaya atmanızdan her zaman daha kolaydır. Onun için uzun anlatılar çok işe yarar; bir şey söylendi mi siz hemen arkasından gidebilirsiniz.

S: Korku ve din değiştirme mülakatları yapılırken kişinin psikolojisi daha büyük rol oynamaz mı? Mülakattaki kişi gerçeklere psikolojisini de katarsa bu bir problem yaratır mı?

Din değişimi-dönmelik konusuna gelince, “Türkiye’de kim dönmemiş?” diyeceğim. Sonuç olarak burası Bizans. Kimliklerimiz çok karmaşık, çok hibrit. Herkes bir şeymiş, sonra başka bir şey olmuş; fakat sanki hep bir şeymişiz gibi garip bir hikâyemiz var. Bu da bizim bedenimize kazılmış bir alfabe. Bizim kültürel mitlerimizden biri, “Biz bize benzeriz”; ama böyle değil, bunu yeni yeni keşfediyoruz. Bir kısmımız deli gibi keşfediyor ve hep anlatmak, hep incelemek istiyoruz. Bir kısmımız da hâlâ bunu kabul etmeme konumunda. Siz bir konuyla ilgilendiğiniz vakit, önemli bulduğunuz kişiler o konuda konuşmak istemiyorsa yapabileceğiniz bir şey olamaz; ancak kimliğini bildiğiniz, aynı zamanda bu konuda konuşmak isteyenlerle konuşabilirsiniz. Örneğin ben şimdi Ermeni olan, fakat 1915 olaylarından sonra Kürtleşmiş ve tamamen Kürt kültürü içinde yetişmiş, Kürtçe konuşan, kendilerine Kürt diyen ama Ermeni olduklarını bilen, bunu içlerinde muhafaza eden birkaç aileyle görüşüyorum. Çok enteresan görüşmelerimiz oluyor. Aynı kimliği taşıyan başka bir çok insan var ki bu konuyu benimle konuşmaz. Ben tabii ki konuşabileceğim kişileri bulup onlarla konuşmaya çalışıyorum. Bir çok ilginç konu, ilginç kimlik var; ama karşınızdaki insan anlatıcı olmayı seçmediği sürece siz de unutun. Kitaplardan okuyabilirsiniz.

S: Folklorik bir çalışma için sözlü tarih yöntemi kullanılabilir mi?

Folklorik bir çalışma yaptığınız vakit kişiler sözlü geleneği yeniden yaratır. Sonuç olarak herkes özgün bir şekilde konuşur. Mesela Kemal Kahraman’ın müziğine bakarsak, orada bir yandan Dersim geleneği, belli bir yerden gelen belli kalıplar vardır, aynı zamanda o insanlar belli bir zaman ve mekân bağlamında yetiştikleri için geldikleri yerin müziğini yeniden yazar. Aynı şekilde birisine bir ninni anlattırırız; o ninni hem kökenlerin izini taşır, hem de özgün olur. Bu bakımdan bir kişi “bir kültürü” temsil eder, ama hiçbir zaman tam anlamıyla değil. O yüzden birden fazla insanla görüşmeniz gerekir özellikle kültürel köken folklorik çalışmalar yapmak isterseniz. Ama şunu da hiçbir zaman unutmamak lazım; kültürel aktarım hiçbir zaman fotokopi gibi bir şey değildir, çünkü insan dinamiktir ve kendi içinde yaşadığı bağlamda ona verilmiş olanı, bu söz de olsa deyim de olsa müzikte olsa duruma göre uyarlar ve yeniden yaratırlar.

S: Görüşmeyi görüşmeciyle ortak bir kimliği taşıyan birisinin mi, dışarıdan birisinin yapması mı daha doğru?

Her ikisinin de avantajları ve dezavantajları var. Ben genellikle içinde olmadığım kültürlerle ilgili görüşme yaptım. Bunun dezavantajı şuydu: Çok cahildim, öğrenme sürecim çok uzun sürdü. Hangi soruları soracağımı anlamak ve empati kurabilmek için hem okumam, hem de çok görüşme yapmam gerekti. Konuyu hiç bilmemem ise bir yandan da önyargımı azalttı, çerçeve kurmamı önledi, belki bu konuyu zaten bilen birinin sormayacağı soruları sormamı

sağladı. İçeriden biri daha çok bilgi sahibi olduğu için çok önceden doğru soruları sormaya daha hazırlıklıdır; ama şaşırılmaya hazırlıklı değildir, daha kalıplaşmış düşünebilir.

Bir de, içeriden de dışarıdan da olsanız bu işi yapmak için bir eğitim almanız gerekli. O eğitim sizin her durumda bir ayağınızın dışarıda, bir ayağınızın içeride olduğu bir konuma kendinizi alıştırmayı sağlıyor; çünkü sözlü tarihte hem empati duymaya çalışıyorsunuz, yani identifikasyon yapıyorsunuz, benzemek istiyorsunuz, hem de araştırma yaptığımız, merak ettiğiniz ve daha geniş bir çerçeveye seslenmek istediğiniz için bir ayağınızın dışarıda ve sürekli karşılaştırma yapıyor olması gerekli. Bu nedenle kesin bir cevap veremiyorum. Bağlama göre değiştiğini düşünüyorum. Mutlaka bunun eğitimi almak gerekiyor; yani siz bir cemaatin içindesiniz diye direkt sözlü tarih yapabileceğinizi söylemek hiçbir şekilde söz konusu olamaz.

S: Gençlerin sözlü tarih eğitimi almasının ve görüşmeler yapmasının olası sakıncaları nelerdir? Gençlerle ilgili şunu söyleyeceğim: Eğitimde sözlü tarihin kullanılması ve gençlerin sözlü tarih yapması bence çok önemli; çünkü doğal hayatın akışında kuşaklar arası bir aktarım var. Normalde biz annemizden, babamızdan, anneannemizden, dedemizden bazı şeyleri duyuyor ve birçok şeyi böyle öğreniyoruz. Sözlü tarih de bunu daha formal bir biçimde de olsa yapıyor. Yaşlı bir kişiye genç bir öğrenciyi yolladığımızda o öğrenci belki hiç bilmediği, önemsemediği bir konuda bilgi sahibi olabilir. Ben kendi öğrencilerimde de bunu görüyorum. Örneğin 12 Eylül için “Hocam ne yapacağız, 12 Eylül’de olmuş bir şeyler işte...” diyen öğrencilerin daha sonra görüşmelere gidince tepe taklak olup farklı insanlar haline geldiğini gördüm. Ayrıca bizde tarih sürekli silindiği için büyük boşluklar var. Öğrenciler anne babaları, dedeleri yaşında insanlarla konuştukları vakit çok şey öğreniyor.

Buradaki sakıncalar ise şöyle: Sözlü tarih zor bir çalışma. Deneyim, belli bir olgunluk ve erişkinlik isteyen bir şey. Bunu örneğin Kıbrıs’ta yaşıyoruz. Gençler yaşlı köylülere gidiyor ve bu köylüler Rumlarla çatışmış, mesela kadınların ırzına geçilmiş. Bir genç çocuk bir

kadına anlattırmak istiyor, birçok kadın anlatmıyor; ama ya anlatırsa... Oradaki öğretmenler bana böyle hikâyeler anlattı. Bir kadın mesela on beş yaşında bir kız çocuğuna kendi başına gelenleri anlatmış. Bunları da düşünmemiz gerekli. Bu işin psikolojik, psikanalitik yönleri var. Çok enteresan, başka hiç kimseye anlatmamış o kadın; fakat kendi torununa anlatabiliyor ve anlatılması, bilinmesi gereken bazı olaylar ortaya çıkıyor. Kıbrıs'ta bu tip hikâyeler çok çıktı; Türklerin Türklere yaptığı zulüm de var bunlar arasında. Klasik Türk-Rum hikâyeleri var, ama mesela Türk askerlerinin oradaki Türk halkına yaptığı zulüm gizli kalmış. Sözlü tarih yapmaya kalktığınız vakit bu tip mayın tarlalarına giriyorsunuz. Oradaki tarih öğretmenleri “Bize anlatmazlardı” dedi, çünkü Kuzey Kıbrıs Türk toplumunda müthiş bir unutmama ve unutturma siyaseti var. (Denktaş, kocaları kaybolan bütün kadınları toplamış ve hepsine ‘Unutun’ demiş.) Rumlar tersini yapıyor; onlar da “Unutmayın” diyor ve kadınları sokaklara sürüyor. İlginç bir konu.

S: Yaşlılarla görüşme yaptığımız zaman hatırlama güçlüğü çekmeleri, yanlış hatırlamaları söz konusu değil mi?

Bellek sorunu sadece yaşlılarla ilgili değil; bellek her zaman için bir sorun. Her zaman unutuyoruz, zaman-mekân hataları yapıyoruz. Bu yüzden ev ödevimizi yapıp, bize anlatılan şeyleri mutlaka başka görüşmelerden, yazılı kaynaklardan taramamız gerekli. Olmuş bitmiş diye kesip atmamız gerekiyor; aynı zamanda insanların kurgu da yaratabileceğini düşünmemiz gerekli. İnsanlar da kendilerine ve bize çeşitli oyunlar oynuyor. Bu normal, çünkü biz hayatımızı bir hikâye olarak algılamışız ve burada bu tip oyunlar olabiliyor. Buna her zaman hazırlıklı olmalıyız. Eğer yaşlılarla görüşmek istiyorsanız ve önemli bir tarihi olayı çalışıyorsanız, hafızası daha güçlü insanları seçmeniz gerekli. İzmir için araştırma yaparken bana özellikle tavsiye edilen kişi dört yaşından beri her şeyi çok iyi hatırlıyordu.

S: Transkripsiyon yaparken dilbilim sembolleri kullanmalı mıyız?

Transkripsiyon sembolleri özellikle dilbilimcilerin alanına giriyor. Üzerinde anlaşılabilir tek bir transkripsiyon sistemi yok; çünkü değişik karmaşıklık düzeyleri var ve her sözlü tarihçi kendi transkripsiyonunu ne derece karmaşıklatacağını dilbilim açısından seçiyor. Önerilen bazı örnekleri sizinle paylaşabilirim. Çok faydalı şeyler olabiliyor. Diyelim iki kişi aynı anda konuşuyor. Anlatıcı bir şey söylüyor, siz de aynı anda bir şey söylüyorsunuz; aynı anda iki sesin üst üste geldiğini göstermek için mesela bir sembol kullanıyorsunuz. Bunun gibi, ses için kullanabileceğiniz birçok kısa sembol var; dilbilimciler bunu bir bilim haline getirmiş. Bunun ne derece kullanılması gerektiğinin de bir tartışması yapılıyor.

Bir sözlü tarih transkripsiyonunu yaparken, analiz sürecinde konuşmanın içsel yapısını da araştırmak gerekiyor; yani sadece “neden, niçin” değil, “nasıl” dendiğini. Nasıl dendiğinden bahsederken, sonuç olarak dil ve dilin yapısı, özellikle de edebiyat kuramcılarının kullandığı *narrative* analiz kullanılmakta. *Narrative* analizi kullanmak istediğiniz vakit, transkripsiyonu dilbilim sembollerini kullanarak düzenlerseniz, o zaman iç yapıyı daha iyi anlamanız mümkün olabilir. İnsanların nasıl anlattığına, ne demek istediklerine, yani “Neden?” sorularını anlamanıza çok yardımcı olduğunu biliyoruz. O yüzden de metni sadece içinde bazı olaylar hakkında bilgi olan değil, aslında bir yapı olarak görmek ve o yapının bir anlamda çözümlemesini yapmak gerekir. Bu, analizin bir parçasıdır.

S: Biz köylülerle tarım kültürünü çalışıyoruz. Yok olmak üzere olan el sanatları, bakırcılık, keçecilik gibi konular üzerinde yapılacak bir çalışma sözlü tarihe girer mi, yoksa başka bir ismi mi var?

Kaybolmakta olan el sanatları üzerine bir çalışma yapıyorsunuz. Görüşme yaptığımız kişi eliyle bir iş yapıyor veya siz bir köylüyle konuşuyorsunuz ve tarımsal bir ortamdasınız. Maddi kültürle, mesela kent ve binalarla ilgili çalışıyorsunuz. Bazı durumlarda hakikaten görsellik diye bağırın bir proje olabilir, bazı durumlarda video kamerayı görüşme yaparken kullanabilirsiniz. Ama Tuzla kampındaki soruda, benim hissim bir rahatsızlık olabileceği. Belgesel, sözlü tarihle aynı şey değil. Bunu daha önce de söyledik. Sözlü tarih görüşmesinin içinde ekstradan bir kamera ve kamerayla gelen bir kişi olduğu vakit, birdenbire bir makine, bir kişi daha oluyor, ilişki değişiyor. Bunun sonucu bize lazım, onun için yapmalıyız; kararını proje verir. Projeye göre değişir bu; ama eğer konuştuğunuz konuyu negatif etkileyecekse, o zaman “Acaba ses kaydı yapaylık mı?” diye düşünmek gerekli.

S: Görüşme sırasında görsel çekim yapan kişi çekilmeli mi?

Görsel kaydı yapan kişi bu işin ne kadar içinde? Görsel kaydı yapan kişi de soru soran konumunda ve projenin içinde mi? Eskiden transkripsiyon yapıldığında sorular atılıyordu; sanki orada kimse yokmuş, görüşülen kişi kendi kendine konuşuyormuş gibi. Sonra anladık ki bizim bu cevapları anlamamız için sorular gerekli: O kişi kim, orada bir hayalet mi var? Bu nedenle, artık transkripsiyonda soru ve cevap var ki, bir ilişki olsun. Aynı şekilde kamera- kameraman devreye girdiği vakit yine bir ilişki var; o ilişki de o bağlamı değiştiriyor. Buna göre karar vermek gerekir; o ekstrayı istiyor muyuz? Nasıl yeni bir dinamik oluşuyor? Teke tek ilişki başka, iki-üç kişinin olduğu bir ortam başka.

S: Görsel malzeme olarak aile fotoğrafları kullanılabilir mi?

Görsellerin kullanımında aile fotoğrafları tabii ki önemli. Sözlü tarihte sesi mümkün olduğu kadar eklerle zenginleştirmemiz gerekir. Görüşmelerimizde her zaman kişilerden kendi kişisel arşivlerinde eski fotoğraflar, mektuplar, nesnelere, sandıklar gibi, bizi ilgilendiren, geçmişle ilgili ne varsa bizimle paylaşmalarını istiyoruz; çok değerli bizim için bunlar. Sadece paylaşmalarını değil, onlarla ilgili konuşmalarını da talep ediyoruz. Mesela ben Gülfem İren'le görüşürken birinci görüşmede değil ama ikinci ve üçüncü görüşmede evde etrafımdaki nesnelere sormuştum. Dedesinin kavuğu, annesinin sandığı üzerinden İzmir'deki aileler ve onların aralarındaki ilişkiler hakkında birçok şey öğrendim. Maddi kültür dediğimiz şey, yani nesnelere sözlü tarih için gerçekten çok önemli, çok değerli. Bunun içine fotoğraf da girer.

S: Bizimle görüşme yapmayı kabul insanlara karşılığında ne verebiliriz?

Bazı insanlar için onlara ilgi gösterilmesi, anlatılarının değerlendirilmesi, onların dinlenmesi, projenin bir parçası olmaları tahmin edemeyeceğiniz kadar değerli olabiliyor. İnsanlar ilgi görmekten mutlu oluyor, çünkü bizim toplumumuzda söze önem verilmiyor. O açıdan, başlı başına güzel bir şey o ilişkinin kurulup ortaya bir şey çıkıyor olması ve o kişinin de işin bir parçası olduğunu hissetmesi. Siz ortadan kaybolursanız o insan o işin bir parçası olmadığını hissetmeyecek. Bu nedenle, ilişkiyi sürdürmek önemli. Görüşme bitse de siz bir insansınız, o bir insan; en azından telefonla arayıp hatırlatabilirsiniz.

Bunun dışında o insana ne geri vereceksiniz? Tabii ki bir şeyler üretirseniz onları paylaşacaksınız, beğenirse de. Misafir olarak gidiyoruz, bir insan bize bir iyilik yapıyor, vaktini veriyor ve belki başkalarına anlatmadığı çok özel anlarını size anlatabiliyor. Mutlaka siz de ona bir şeyler vermelisiniz; bu zaten doğal hissinizdir. Ben başka türlü düşünemiyorum. Hatta bazı durumlarda mesela mali durumu çok kötü olan insanlarla çalışıyorsanız onlara yardım da edebilirsiniz. Bunun da mümkün olduğu kanısındayım. Bu, görüşme karşılığı ödeme gibi değil, hediye gibi olabilir ya da onların bir işini yaparsınız, onlar için bir işe yararsınız, onlara aracı bir konumda olabilirsiniz toplumda. Bir çeşit karşılıklı ilişki olur bu.

S: Ses kayıt cihazında marka olarak hangisini tercih etmeliyiz?

Çok fazla marka var, burada tek bir isim vermek zor, ama biz Olympus'un ürünlerini seçiyoruz. Özellikle ses kaydı için kullanılıyor. İnternet üzerinden bu cihazlarla ilgili bilgi alabilirsiniz. Şu anda iki tip kayıt cihazı var, biri sesi sıkıştırıyor, çok saat kayıt yapan ve daha ucuz olan, diğeri de sesin sıkıştırılmadığı için daha kaliteli kullanılmasına imkân tanıyan.

Ama sonuç olarak daha az saat kayıt yapan, daha pahalı olan bir makine. Eğer derdiniz daha çok metin ise mutlaka birinci türü kullanın, ama "İnternette ses vereceğim, radyo programı

yapacağım” diye düşünüyorsanız ve eğer bir sponsor bulabiliyorsanız ikinci tür olanı düşünebilirsiniz.

S: Transkripsiyon yapmanın kolay bir yolu var mı?

İngilizce için bir program var; zaman içinde sesinizi tanıyıp sizin için yazabiliyor, fakat bu çok az gelişmiş ve sadece profesyonel iş ortamlarında, dikte formlara verilen çok kısa mesajlar için kullanılmakta. Biz belli bir diyalekte, belli şekillerde konuşan insanlarız. İngilizce’de bile sözlü tarihçiler bunu kesinlikle kullanamaz; çünkü siz herhangi bir şekilde hızlı bir yazı değil, bütün seslere açık karmaşık bir yazı istiyorsunuz. Bu nedenle sonuç olarak bu işlemi kendiniz yapmak zorundasınız. Transkripsiyonun kolay bir yolu yok, dinleyerek yapmanız gerekiyor.

S: Örneğin mahalle çalışması yapıyorsak görüşmeciyi mahallede dolaşarak kayıt yapabilir miyiz?

Ben de bir mahalle çalışması yapıyorum İstanbul’da. Mahalle çalışması farklı bir proje, farklı bir sözlü tarih çalışması. Kendine özgü özellikleri var. Bir iki şey söyleyebilirim bu konuda. Eğer mekân üzerine çalışıyorsanız, insanları mekân ve mekânla ilgili nesnelere ilişkilendirerek konuşmak çok mantıklı. Kesinlikle insanlarla birlikte sokakta dolaşarak konuşmak gerekir; bu benim de kullandığım bir yöntem. Kayıt açısından çok kolay sayılmaz, ama imkânsız da değil; yaka mikrofonu kullanarak kayıt yapabilirsiniz. Sokakta yürürken “Şu bina eskiden nasıldı?” diye sorabilirsiniz. Folklorde de böyle. Sanatla ilgili çalışıyorsanız yine böyle.

S: Görüşme sırasında birtakım nesnelere görüşmeciye gösterip bunlar üzerinden konuşulabilir mi? Örneğin fotoğraf bu açıdan ideal; çünkü o kadar sembolik bir şey ki, birisinin annesinin babasının düğün fotoğrafını ortaya atıp bir başlarsanız birçok yere gidebilirsiniz. Fotoğraf duygulu yüklü bir nesne olduğu için çok güzel bir başlangıç noktası olabilir; yalnız, burada şöyle bir tehlike muhtemel: Bir insanı çok tanımadan ve daha hayat öyküsünü almadan, hikâyeyi tamamlamadan başka kanallara girerseniz dağılmanız mümkün. Mesela birisinin evine gittiniz, daha konuşmanın başında “Ben albümümü getireyim” diyor ve albümü açıp size bir şeyler anlatmaya başlıyor; bu durumda birdenbire çok dağılabilirsiniz. Onun için, ben genellikle bu tip konuları ikinci görüşmeden sonrasına saklıyorum. İlk görüşmede konsantrasyonu, karşılıklı kurulan ilişkiyi kırmadan karşıdakinin kalkıp gitmesini engellemeyi ve en azından iki-üç saat yoğun bir şekilde anlatmasını tercih ederim. Belli bir anlatıyı aldıktan sonra, zaman içinde konuyu derinleştirmenin ve o malzemeleri kullanmanın yeri gelir.

S: Dışarıda yapılan görüşmede dışarıdan gelen referansları da transkripsiyona aktarmak gerekir mi? Mesela haritada “Şurası” diyor kişi, oranın neresi olduğu haritada görünüyor ama sese aktaramıyoruz.

Bütün o bilgileri vermeniz gerekir. Mesela birisiyle bir mekânda -sokakta- konuşuyorsunuz. Belki siz elli sene öncesinden söz ediyorsunuz ama önünüzde Ziraat Bankası var, o belki size çocukluğunda doğduğu evi anlatıyor; çünkü o orada o anda. Siz bu arada “Bir Ziraat Bankası’nın önündeyiz” diye not düşmelisiniz.

S: Çeviri yaparken çevirmen kullanabilir miyiz?

Çeviri ve çevirmen mayınlı alan. Sözlü tarih o kadar komplike ve o kadar dilin üzerinden giden bir şey ki, sizin o insanı takip etmeniz için sadece ne söylediğini değil, nasıl söylediğini çok iyi bilmeniz gerekiyor. İmkânsız diyemeyeceğim. Başka çareniz yoksa çevirmenle çalışacaksınız; ama çevirmenle yapılan sözlü tarih bir çeşit röportaj haline geliyor. Bir endişe var içinizde: Nasıl çevirecek? Orada yeni bir insan, yeni bir kurgu söz konusu. Belki kısaltıyor, belki kendine göre başka türlü söylüyor. Konuya göre değişir; belki daha yüzeyde bir konuda uygun olabilir, ama derinlemesine yapılacak bir görüşmede emin değilim. Bir de iki kişi değil üç kişi oluyor ortamda; anlatıcı çevirmene konuşmaya başlayabilir. O durumda kim sözlü tarihçi?

S: Görüşme öncesinde araştırmanın tam olarak neye odaklandığını açıkça söylemeli miyiz? Baştan konuyu anlatma meselesinde de çok ince bir denge var. Genel parametreleri vermek zorundasınız. Görüşmede nelerle ilgili konuşacağınızı söyleyeceksiniz, ama yönlendirme yapmanız doğru değil. Hipotezlerinizi veya tahmin ettiğiniz, asıl konuşmak istediğiniz nazik noktaları en başta söylemenin faydalı olduğunu düşünmüyorum.

S: Sözlü tarih görüşmesinden hareketle bir performans, oyun tasarlanabilir mi?

Sahneleme ve kurgu meselesi yine sözlü tarihi hangi amaçla yaptığımız konusuna giriyor. Birçok şey yapabilirsiniz. Akademik makale veya kitap bunlardan sadece biri. Bir performans için ön malzeme olarak kullanacaksanız, onun gerçeğine tabi kalmak durumunda değilsiniz.

Sonuç olarak sizin yaptığınız bir tiyatro, bir oyun veya bir performans ise önemli olan, “Biz bundan ne öğrendik?” düşüncesidir. Ondan sonra yaptığınız kurguda işin içine bir yaratı giriyor, girmeli de. Ayrıca yaptığınız işin etik boyutları olduğu için, insanların gerçek isimlerini ve hikâyelerini kullanmanız zaten doğru değil. O artık sözlü tarih değil; sözlü tarih etkinliğinizin malzemesi gibi olmuş. Sözlü tarih görüşmesi yapan bir kişi görüşmeden çok etkilenip bir roman da yazabilir, ama bu başka bir şey olur.

S: Aile tarihi konusunda bilgiye nasıl erişilir?

Bu yine tarihçilerin desteği ve yardımının alınacağı bir konu. Ülkemizde aile tarihiyle ilgili bilgiye o kadar kolay ulaşamadığımız kanısındayım. Başka ülkelerde nüfus dairesi, tapu kayıtları gibi kurumlar aracılığıyla ailelere ilgili bilgilere çok daha rahat ulaşıldığını biliyoruz. Biz de belki Osmanlı Arşivi’ne girip X paşanın malları, hangi işi yaptığı gibi bilgilere erişebiliyoruz; ama ironik bir şekilde, yakın tarihte bunlara ulaşmak daha zor. Bu nedenle, aslında aile tarihinin ne yazık ki o kadar hazır yazılı kaynakları yok ve bunları bir şekilde bizim çabalayarak yaratmamız söz konusu; dolayısıyla ailelerin kendilerinin sakladığı kayıtlar çok önem taşıyor. Ailelerde ne kadar malzeme varsa almalıyız. Biz unutmaya kültürüne bağlı olduğumuz için bu da çok az çıkıyor karşımıza; çünkü birçok şey önemsenmiyor ve atılıyor. Mümkün olduğu kadar, ailenin kendi malzemesine dönmeliyiz. Ülkemizde yakın geçmişe olan ilginin yarattığı etki umuyorum ki devlet kurumlarını da bu konuda daha duyarlı olmaya götürecektir. Tanıdığım birçok insan, aile tarihini merak edip nüfus dairesine gittiğinde buraların çok bürokratik yerler olduğunu, işlerinin kişilere yardım etmek olmadığını anlatıyor. Hiç kolay değil bu tip bilgileri edinmek.

S: Ekonomi ve iş yeriyle ilgili çalışma yapıyorsak, işyeri görüşme mekânı olabilir mi?

Tabii ki, sonuç olarak bizi ilgilendiren bağlamı tanımamız gerekli. Özellikle bir insanın iş hayatındaki rolünü çalışıyorsanız, işyerindeki dünyasını bilmek için o mekâna gidebilirsiniz, ama belki evinde de görüşme yapabilirsiniz, bu da gerekli.

Bu arada şöyle bir yanlış anlaşılma olmasın: “Tarihte elitlerin tarihi yazılıyordu, sözlü tarih elit olmayanların tarihini yazdı” derken sadece elit olmayanların tarihine yönelik ilgiden söz etmiyoruz. İş dünyasını çalışırken işçiler kadar fabrika sahipleri veya yöneticilerin de sözlü tarihi yapılabilir; çünkü yöneticilerle ilgili olarak tarihin yazdığı bilgilerle onların kendi anlatacakları arasında çok büyük bir fark vardır ve siz eğer bir fabrikanın tarihi üzerine çalışıyorsanız, onu her açıdan anlatmak enteresandır. Örneğin bir fabrikada grev varsa o grevi

işçinin nasıl, fabrika sahibinin nasıl anlattığı önemli. Farklı anlatabileceğini tahmin edeceğinize göre, bu görüşmeler ve bunları birbirleriyle karşılaştırmak çok eğlenceli olabilir.

Başka türlü biraz yarım bir tarih olur; sözlü tarihi böyle dar bir alana hapsetmek doğru değildir. Her alanda sözlü tarih yapılabilir, çünkü sözlü tarih sonuç olarak tarihe ve yazılı kaynaklara bir ektir. Bir fabrika sahibi bir grevi anlatırken belki o fabrikanın arşivlerinde olmayan bazı bilgileri aktarabilir. Güç sahibi insanlarla görüşmekle güç sahibi olmayanlarla görüşmek arasında çok ciddi bir fark var; çünkü güç sahibi insanlar sizin yaptığınız işin etkileri konusunda daha fazla bilgi sahibi olduğu için, daha temkinli ve daha dikkatli konuşacaktır; ayrıca toplumda kendisiyle sık sık konuşulan insanlar gibi belli bir performansları vardır; yani belli şeyleri belli şekillerde anlatırlar. Bu nedenle onların ezberini bozmak çok daha güçtür. Elitlerle sözlü tarih yapmak başlı başına bir problemdir, çünkü onlar ne söyleyeceğini bilir.

S: Öncelikli sorumluluğumuzun anlatıcıya yönelik olduğundan söz ettik. Ama öyle bir şey söyledi ki mesela, bize ulusal bir suikastin seceresini veriyor ve olayı çözümlemeye götürebilir. Bu durumda ne yapacağız?

Bunun yasal boyutları var. Kendinizi de korumak zorundasınız. Ne için bu işi yaptığımızı düşünmemiz gerekli. Biz savcı mıyız? Avukat mıyız? Kitlemiz kim? Ne için? Ben yine de şunu düşünüyorum: Bize verilen bazı konularda sessiz kalabiliriz; çünkü belki o bizim işimiz değil. Biz daha çok topluma ışık tutmaya, bazı konuları anlamlandırmaya çalışıyoruz. Bazı insanların sözlü tarih görüşmesi yapmak istememesinin altında bu tip olaylar yatıyor. Zannediyorlar ki siz hep onların başlarına problem olacak konuların peşindesiniz gazeteci nosyonu, “üçüncü sayfa” bakışıyla. Halbuki sözlü tarih hiç buralarda değil, siz çok daha başka türlü bir arkeoloji yapmak durumundasınız. İnsanları bu konuda rahatlatırsanız, özellikle diyelim ki bir gazetecinin ihtiyaçları ile bir sözlü tarihçinin ihtiyaçları ve yaptığı iş arasındaki farkı söyleyebilirdeniz çok daha rahat konuşabilirler.

İnsanların kimliğini saklamak gayet doğal; bu onların seçimine bağlıdır. Gazetecilikte “haber” için “gerçek isim” önemlidir, sözlü tarihte ise mesele bu değildir. Sözlü tarihte o insanı korumak ve ondan alınabilecek daha genel bir bilgi söz konusu. Bu yüzden, o insanı eğer

korumak gerekiyorsa ve onun seçimi bu ise koruyacaksınız. Antropoloji de böyle. Tezimde görüşme yaptığım, birlikte yaşadığım köydeki birçok insanın bir listesini yaptım ve hepsinin ismini değiştirip doktora tezime o değişik isimleri koydum.

S: Sözlü tarih bilgisi bilimsel bilgi ise eğer, geri dönüp sınanabilir. Arşivlemenin şu andaki sorunlarını anlattık. Kimi sözlü tarihçilerin “Başkası benim bilgilerimi kullanamaz” dediğini söylediniz. O zaman, literatüre dönüp nasıl kontrol edilecek o kişinin söyledikleri?

Bu bir gazetecilik yaklaşımı. Halbuki bir sosyalbilimcinin ilk düşündüğü şey o kişiyi korumak, o kişinin taciz edilmemesi. Ayrıca bu böyle olmak zorunda değil, tamamen tercih meselesi. Birçok insan kendi isminin kullanılmasından hiçbir şekilde rahatsız olmuyor.

KATILIMCI

O insanın söyledikleri kontrol edilebilir olmadığı zaman, konuşma gerçekten iyi niyetle yapılmış olsa da analizin doğru yapılıp yapılmadığı sınanamaz, değil mi?

LEYLA NEYZİ

Sosyalbilimlerde, an azından antropolojide bu şekilde kararlaştırılmış; çünkü şöyle düşünülüyor: Doktora seviyesinde bunun eğitimi alan bir insan zaten etik kurallara uygun davranacak, o insanı korumak konusunda bir sorumluluk üstlenecektir. Gazetecilikten belirgin bir şekilde farklı bir yaklaşım bu; seçersiniz veya seçmezsiniz.

KATILIMCI

Kayıt saklama süresi de önemli...

LEYLA NEYZİ

Teknik açıdan mı? O kadar farklı kayıt biçimleri var ki, şu anda Amerika’daki arşivlerde bu konuda birçok çalışma yapılıyor. Eski ses kayıtlarının dijitale çevrilmesi, analog kayıtların

analog olarak saklanması çok uzun ve teknik bir konu; ama teknolojinin sürekli değişiyor olması ciddi bir problem, çünkü eski malzemelerin yok olması, kaybolması söz konusu. Bu yüzden, arşivcilerle kütüphaneciler sürekli eski malzemeleri yeni teknolojiye transfer etmekte. Dijital teknolojinin geleceği konusunda da tam olarak bilgi sahibi değiliz. Pratik olarak şu anda herkes dijitale dönmüş durumda, iyi veya kötü.

S: Bir konu üzerinde birkaç farklı kişiyle görüşmek mi, yoksa bir konuyu bir kişiyle mesela beş defa görüşmek mi uygun? Mesela mekânsal gelişim tarihiyle ilgili belli sorularımız var ve bu soruları kırk ayrı kişiye soruyor, hepsiyle birer defa görüşme yapıyoruz...

Derdiniz eğer bir bina ise o binayla ilgili olarak birçok insanla görüşmenizde kesinlikle yarar var.

Ben mahalle çalışmasında da aynı şeyi yapıyorum. Sizin de bahsettiğiniz gibi, benim mahalleimde de belli mekânlar var; o mekânların zaman içinde nasıl değiştiğini birçok insana mutlaka sormak gerek.